

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК ОСНОВА СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

У статті проаналізовано світоглядні засади Василя Симоненка крізь призму філософії екзистенціалізму. Психоаналітична інтерпретація творів та автобіографічних документів розкриває самотність світогляду поета, що сформувався в умовах жорстокого тиску тоталітарної системи, але зберіг риси національної свідомості, високого гуманізму та свободи духу.

Екзистенціалізм – одна з найважливіших світоглядних систем, без якої важко збагнути логіку духовного розвитку людини й людства від давнини і до сьогодення. Без розуміння екзистенційних категорій не можна обійтися і при розгляді творчості Василя Симоненка. Внутрішнє прагнення самореалізації поета природно співпало з виразним тяжінням української інтелігенції 60-х рр. ХХ ст. до філософських ідей екзистенціалізму, які багатьма сприймалися як єдино можливе протиставлення доктрині марксизму-ленінізму. У цій статті здійснено спробу проаналізувати світогляд Симоненка з позицій екзистенціалізму, а також простежити втілення екзистенціальних світоглядних засад у його творчості.

Василь Симоненко починає замислюватись над пошуками сенсу буття після усвідомлення недосконалості світу. Ще змалку він пізнав трагедію війни, біль напівсирітського дитинства, злидні й голод. Така межова ситуація наблизилася його до філософських ідей екзистенціалізму, цього філософування нещасної людини, її пошуку шляху до щастя чи бодай сенсу страждань, її намагання вижити. Не випадково екзистенціаліст завжди вирізняється особливо гострим, болісним світовідчуттям, баченням трагічного.

Уже розуміючи, що тільки творчість – його шлях до самоздійснення, Василь Симоненко відчував велику тривогу і відповідальність перед сучасниками і наступними поколіннями. Свій творчий шлях він розпочав із незадоволення собою, із усвідомлення браку сил та енергії для тієї дороги, яку готував собі. Автор був дуже вимогливий до себе, адже справжній митець – завжди максималіст у прагненні мистецької довершеності своїх творів. Ось як говорить І. Дзюба про Василя Симоненка: "Василь Симоненко був людиною немилосердно самокритичною і вічно собою незадоволеною. Оця дорогоцінна здатність постійного умудрення, зростання, самовдосконалення, оця жадоба знань, жорстока дисципліна самонавчання, – це один з добрих уроків Василя Симоненка усім нам" [1: 156]. Самокритичність Василя Симоненка є породженням тієї тривоги, яку він відчував, взявши на себе відповідальність за долю всієї нації, ставши речником її інтересів. Така тривога обґрунтована і навіть необхідна для людини, яка робить вибір. Ж.-П. Сартр порівнює її з тривогою воєначальника перед атакою, або з почуттями керівника, змушеного приймати важливе рішення самостійно [2: 325].

Людина відповідальна не лише за своє існування, а за існування всіх людей. Тим паче, якщо ця людина – митець. І хоча "народність" зазвичай не додає мистецької вартості творам, але усвідомлення того, що до твоєї думки прислухаються мільйони, ставить поета перед великою відповідальністю. Національна пристрасть у такому випадку складає єдине ціле з творчим імпульсом, переростає з ідеї в поетичну свідомість.

*Живу не лише за себе,
а мушу жити й за них [3: 314].*

Перший вірш Василя Симоненка, датований 11 березня 1953 р., доволі похмурий, як для молодого автора. Розпочинається він словом: "Страшно!". Автор запитує себе: "Де ж та юнацька сила, мрій молодих політ?", "Де ж ти, моя весна?" [4: 8]. Сум'яття душі, вагання, глибокі і серйозні роздуми засвідчують продуктивну роботу поета з перших студентських літ, розкривають його життя.

Навчання в університеті принесло не просто радість нових відкриттів, про які він так захоплено мріяв, а й довгу розлуку з домом і самотність. Це для вразливої душі юнака було непростим випробуванням. Він утратив радість спілкування з друзями-односельцями, теплу турботу матері і мудрі настанови діда. Залишилися в минулому такі любі серцю "вечорниці, сміх, сміх, танці, гармошка", зоряні ночі біля перелазу, веселі сільські дівчата [5: 230]. Почалося нове, таке довгождане міське життя. Перше враження Симоненка майже закономірне як для сільського хлопця: "До цього я не уявляв, що людина (тим більше – я) може так безнадійно загубитися в юрбі. В селі я звик запам'ятовувати кожне нове обличчя. Тут же їх була така сила, що скоро заболіла голова" [5: 231]. Київ зустрів юнака з дерев'яним чемоданом "скептично-презирливим" поглядом швейцара, фамільярними і зверхніми вигуками майбутніх однокурсників. Василя Симоненка обурювало таке ставлення, а ще більше лякало, що місто з його зверхніми і нахабними мешканцями зробить із нього такого ж нікчому. Після імпровізованого вечора поезії, що влаштували в перші дні знайомства мешканці кімнати № 50, він запише у своєму щоденнику: "Це видовище мене потрясло. Я бачив, що

їхні вірші, як і балаканина, були нікчемними. Це ж так просто, зрозуміло. І я вирішив, що моя писанина теж тупа, а я цього не відчуваю, як вони. Цього ж вечора зарікся будь-кому показувати свої вірші. Таким був перший крок до цивілізації" [5: 233]. Попереду молодого поета ще чекало багато розчарувань і хвилин самотності. "Чужий і далекий" курс не прийняв цього сором'язливого хлопця, простого і відкритого, але зовсім незрозумілого його одноліткам. Розраду він знаходив у щоденнику, принаймні так долаючи важкий тягар самотності. "Вечорами кидався у постіль, втикався у подушку, кусав губи, щоб не плакати. Тепер невблаганно тягло в село. Хотілося кинути все, піти з Гришею збирати жолуді, ритися в сухому осінньому листі, пекти в багатті картоплю і гонитися в кущах за дівчатами" [5: 234]. Листи з дому були для Василя справжнім святом, але цього було надзвичайно мало для людини, яка найбільше в житті любить "землю, людей, поезію і село Біївці на Полтавщині, де мама подарувала життя" (з інтерв'ю кореспондентові радіо після виходу збірки "Тиша і грім") [5: 236].

Зневіра і самотність здавались для молодого поета нескінченними, але навіть у хвилини відчаю він знаходить у собі сили зрозуміти, що ніякі випробування не проходять марно. З кожним днем, з кожною маленькою перемогою автор стає сильнішим, а біль у серці він переможе тільки тоді, коли "назавжди засне", тобто життя своє поет визначив як постійну тривогу і боротьбу:

*Тривоги, сум і біль розчарування
мені весна в дарунок принесла, –
і хочу йти крізь ці ясні світання
туди за них, де непробудна мла* [4: 21].

Переважаючим мотивом творчості Василя Симоненка періоду 1953-54 рр. був мотив самотності і пригніченості в потоці буття. Пізніше в Черкасах він знову відчує себе відірваним від усього світу. Перебуваючи там, "на острові самотності", він з сумом констатує: "Ні, не так я мріяв жити, як живу! Щасливий той, хто хоче мало від життя, – він ніколи не розчарується в ньому" [5: 226]. Василь Симоненко, живучи в Черкасах, далеко від своїх столичних друзів та однодумців, гостро відчував самотність. Це відчуття посилювалося в міру цькування його "аматорами краси в цивільному". У його "Окрайцях думок" від 21 червня 1963 р. читаємо: "Навряд чи мені можна закинути формалізм, а не друкують нічого" [5: 224]. А вже 3 вересня 1963 р. натрапляємо на такий запис: "Друзі мої припишили, про них не чути й слова... Друковані органи стали ще бездарнішими й зухвалішими. "Літературна Україна" каструє мою статтю. "Україна" знущається над віршами. Кожен лакей робить, що йому заманеться" [5: 227].

Настрій відчаю і розгубленості в потоці буття часто відбивається в поезіях Симоненка:

*Пошли мені, Боже, хоч ворога,
Коли друга послати жаль!* [3: 348].

Звертання до Бога тут не можна вважати однозначним. Василь Симоненко, як людина, вихована в селі, де свято береглися традиції і шанобливе ставлення до релігії, мабуть, вірив у якусь вищу силу. Така віра в Абсолют необхідна людині, яка залишилась без будь-яких орієнтирів (партія чи релігія), адже не буває вищих істин без вищого розуму. Коли релігійні екзистенціалісти (К. Ясперс, Г. Марсель) апелюють до Бога як до вищої сили і віддають долю людини на волю Господа, то атеїстичний екзистенціалізм (Хайдеггер, Сартр, Камю), стверджуючи, що Бога нема, віддає "кермо правління" своїм життям людині. Василь Симоненку ближчою була ідея Сартра, яка полягає в тому, що існування переує сутності, що людина творить себе сама, і нема чого сподіватись на втручання вищих сил у своє життя.

Усвідомлення недосконалості світу неминуче веде до пошуків шляхів порятунку. Слабка особистість шукає вихід у зовнішніх силах, адже набагато легше чекати спасіння, прикриваючись невідворотністю долі. Василь Симоненко зневажає таких людей, які існують "без цілі і без змісту і по собі не лишать і сліда" [4: 108]. Віра в месію веде людину до повної бездіяльності, і тому Василь Симоненко так зневажливо говорить про месіанство, яке в ситуації болісного тривання могло б бути стимулом життя і об'єктом віри. Поет же прагне не терпіти, покладаючись на Бога і сподіваючись на небесне життя, а жити на повну, здійснювати свою свободу, боротися і бунтувати,

*щоб не сказали
про нас грядущі:
– Їх на землі не було!* [3: 409].

Всю відповідальність за життя своє та інших людей поет покладає на особистість. Саме Людина – центр і головна рушійна сила Всесвіту, а любов до людини – найвище і найпрекрасніше почуття:

*Тільки тих поважають мільйони,
Хто поважає мільйони "Я"* [3: 308].

Знайшовши точку опору, Василь Симоненко знаходить для себе і місце в житті. Поет зрозумів, що наповненість життя залежить тільки від нього самого, і його легкий песимізм перетворився в захоплене світосприймання.

*Я хочу пити сонячні настої,
Пізнати до краю радощі земні!
І на стежках, порослих будяками,
Що обминали зморені діди,
Я залишу мужицькими ногами
Хай не глибокі, та чіткі сліди [4: 53].*

Він уже не боїться труднощів, після деяких вагань до поета приходиться впевненість у своїх силах, готовність долати навіть найважчі перешкоди. Якщо Бога нема, ми "закинуті в світ", і все залежить тільки від людини, то чому ж не зробити своє життя гідним. За життєву дорогу Симоненко обирає "стежку, порослу бур'янами". Цей часто вживаний символ має в цьому контексті важливе значення, він допомагає зрозуміти, що Василь Симоненко подолав ранній період відчуженості, страху, самотності, він усвідомив сенс своїх страждань, без яких не можна зрозуміти радість, щастя, задоволення. Страждання містять у собі як момент протидії, бездіяльності, так і момент протесту, в якому народжується новий смисл і нова дія. Страждання є початок нової, кращої дійсності. Людина, яка від чогось страждає, виношує в собі паростки нового світосприймання і нової дії. У самотності і стражданнях поету відкривається істина власного існування. У його житті почався новий – свідомий – період, коли поет бачив перед собою дорогу до справжнього існування. У поезії "Можливо, знову заgrimлять гармати" Василь Симоненко утверджує свій вибір:

*Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для других виборює життя [4: 62].*

Поет, вільний від фальшивих ідеологій, моральних і політичних ілюзій, обирає своє майбутнє. У цьому і полягає філософія екзистенціалізму, де специфічність екзистенції розкривається через неповторність, унікальність людської особи, що знаходить своє безпосереднє втілення у цілях, задумах, проектах, звернутих у майбутнє. "Наша теорія, – підкреслював Жан-Поль Сартр, – єдина теорія, яка надає людині гідності, єдина теорія, яка не робить із неї об'єкта" [2: 328]. Василь Симоненко вийшов за межі нав'язаних йому умов існування, де людина – гвинтик і коліщатко великого механізму. Самотворення, "самособоюнаповнення" (В. Стус) і становить людську структуру. Екзистенціалізм віддає кожній людині у володіння її буття. Ці думки ілюструють життєтворчість Василя Симоненка, його вибір справжнього існування, його порив до екзистенціального спілкування, пошуки вічних істин.

З розумінням сутності буття до Василя Симоненка приходиться нестримна енергія, спрямована на самоствердження себе в світі, свобода духу і думки. З'ясовуючи сутність свідомості, Сартр говорив: "Бути – це вибухати у світі, це залишати один з куточків небуття у світі та в свідомості, щоб раптово вибухнути-свідомістю-у-світі" [6: 80]. Тобто людина існує лише настільки, наскільки себе здійснює. Василь Симоненко усім життям підтверджує вислів Ж.-П. Сартра: "Бути – це діяти". Активність, дієвість, спрямована на перетворення дійсності, – ось що означає для В. Симоненка справжнє існування.

*Я хочу бути несамовитим,
Я хочу в полум'ї згоріти,
Щоб не жаліти за прожитим,
Димком на світі не чадіти [3: 186].*

Найстрашніше для Симоненка – "тліти", "димком чадіти". Він дотримувався думки, що людині притаманне справжнє існування лише в тому випадку, коли панівною формою є майбутнє, а перевага сучасного призводить до розчинення у світі:

*Тільки тим історія належить,
Хто сьогодні бореться й живе [3: 453].*

Василь Симоненко намагається зробити світ кращим, щоб не соромно було дивитися в очі нащадкам, аби пройти крізь час, залишивши про себе тільки добрі спогади. Уявлення про час існує як певна модель сприйняття часу людиною, як специфічний образ. Протяжність часу залежить від суб'єктивної наповненості, від того, звужує чи розширює людина часові рамки. Можна за одну хвилину збагатитися таким духовним знанням, якого не здобудеш і за довгі роки "тління". Саме тому Василь Симоненко робить свідомий вибір:

*Щоб не пекли дрібні образи
Дрібненьку душу день при дні,
Я згоден вибухнуть відразу,
Неначе бомба на війні [3: 186].*

Часто в його творчості зустрічаються публіцистичні поезії з моралізаторськими закличками, але вони цінні тим, що дають змогу чіткіше зрозуміти світогляд автора, розподіл цінностей на добро і зло. "Гнівні сонети" – протест проти убогого "муштрованого" життя, коли переваги матеріального світу

володіють людиною. Автор зі співчуттям говорить про тих, для кого життя – забави і відради, на протизагу цього бачить свій шлях – "дорога то нещасна, то не життя, а смерть" [4: 77].

У критичній ситуації Василь Симоненко усвідомлює свою неминучу смертність, починає мислити своє існування як "буття до смерті", постає перед необхідністю вибору свого ставлення до смерті. Він збагнув, що всі земні цінності: багатство, влада, слава, кар'єра – марнота, "ловлення вітру". Спрямувавши свій погляд в майбутнє, вічне, поет перестав боятися смерті, вийшов за межі несправжнього існування, зрозумів істинний сенс життя:

*Не докорю ніколи і нікому,
Хіба на себе інколи позлюсь,
Що в двадцять літ в моєму серці втома,
Що в тридцять – смерті в очі подивлюсь...*

*Моє життя – розтрочене корито,
І світ для мене – каторга і кліть...
Так краще в тридцять повністю згоріти,
Ніж до півсотні помаленьку тліть* [3: 86].

Вражає фатальне передбачення своєї смерті поетом. Він не тільки відчуває загрозу загибелі, а й визначає майже точний її час. Фізична смерть не лякає поета, найголовніше для нього – залишитися людиною. "Втрата мужності – це втрата людської гідності, котру я ставлю над усе. Навіть над самим життям" ("Окрайці думок", запис від 16.VII.1963) [5: 225]. І тому найстрашніше, коли "люди живуть після смерті". Справжнє існування веде до включеності людини у безкінечний всесвітній прогрес:

*Я не помру, лиш серце в грудях стане,
Схолоне кров, а я навек засну* [4: 56].

Часто перебування *на межі* і спричиняє вихід *за межі* повсякденного, речового, сірого світосприймання. Щодо Василя Симоненка правильніше буде говорити не про межову ситуацію, а про її тривання, про постійне ходіння по лезу ножа. У критичній ситуації поет починає рухатися до справжнього існування, до свободи. З позиції екзистенціалістів немає детермінізму "людина вільна", людина – це свобода. Таким чином, людина сама творить своє життя, обирає себе і свій спосіб існування. Василь Симоненко обрав шлях творчості як шлях до своєї самоактуалізації. У нього сформувався чіткий образ поета-борця, який,

*Не піддавшись зарібку легкому,
не прислужував ніколи і нікому* [4: 87].

Такий вибір прирікав поета на багато випробувань, але він не зник ховатися від проблем, не вмів виправдовувати свої промахи, він просто жив, творив себе своїми вчинками, за кожне слово відчував відповідальність. У цьому йому близькі ідеї екзистенціалістів, згідно з якими людина існує настільки, наскільки себе здійснює, доля людини – в ній самій. Ця філософія, як і Василь Симоненко, підштовхує людину до рішучих дій, до вибору на користь справжнього існування:

*Тож жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не прости!* [3: 99].

Ось такий мудрий поспіх, бажання встигнути зробити і написати більше і краще Василь Симоненко відчував до останнього дня. Він розумів, що сутність людського існування – в тому, щоб повністю реалізувати свою екзистенцію, свою свободу. Життя Василя Симоненка – свідчення того, як за жорстоких тоталітарних умов можна відбутися як Поет і як Людина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дзюба І. Виступ на вечорі, присвяченому 30-літтю з дня народження Василя Симоненка, в будинку літераторів 16.01.1965. // Сучасність. – 1995. – № 1. – С. 153-158.
2. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманізм / Сумерки богів. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319-344.
3. Симоненко Василь. Спадщина: У 2 т. / Василь Симоненко: упорядкув., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 1: Поезія, кн. 1. – 464 с.: іл.
4. Симоненко Василь. Спадщина: У 2 т. / Василь Симоненко: упорядкув., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 1: Поезія, кн. 2. – 336 с.: іл.
5. Симоненко Василь. Спадщина: У 2 т. / Василь Симоненко: упорядкув., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 2: Проза, кн. 1. – 464 с.: іл.
6. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 669 с.

7. Симоненко Василь. Спадщина: У 2 т. / Василь Симоненко: упорядкув., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К. : ДП "Видавничий дім "Персонал", 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 2: Проза, кн. 2. – 496 с.: іл.
8. Виготский Л. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
9. Пахаренко В. Биття об стіну буття. Екзистенціалізм: спроба найзагальнішого огляду // Українська мова та література. – 2006. – № 32. – С. 3-16.

Матеріал надійшов до редакції 14.12. 2009 р.

Романова Н. В. Екзистенциализм как основание мировоззрения Василия Симоненка.

В статье анализируются мировоззренческие принципы Василия Симоненка сквозь призму философии экзистенциализма. Психоаналитическая интерпретация сочинений и автобиографических документов раскрывает самобытность мировоззрения поэта, которое сформировалось в условиях жестокого давления тоталитарной системы, но сохранило черты национального сознания, высокого гуманизма и свободы духа.

Romanova N. V. Existentialism as a Base of Vasyl Symonenko's World Outlook.

In the article Vasyl Symonenko's world outlook bases are analysed through philosophical existentialism view. Psychoanalytical interpretation of the texts and autobiographical documents help to understand the individuality of the poet's world outlook, which was developed in the conditions of totalitarian system pressure, but it kept the features of a national consciousness, high humanism and a freedom of spirit.